

Údaje současných dokumentací ÚSES a možnosti jejich transformace na jednotnou srovnávací bázi

Josef Glos, Jiří Kocián

Úvod

Tvorba ÚSES je u nás v podstatě jediným legislativně podchyceným nástrojem plánovitě zaměřeným na zvyšování ekologické stability krajiny. Z hlediska způsobu, kvality provedení i aktuálnosti je vymezení ÚSES všech hierarchických úrovní na území ČR v různých územích velmi odlišné. Kromě množství zodpovědně a kvalitně zpracovaných dokumentací ÚSES a jejich následných aktualizací, existuje i řada oblastí, kde je v současnosti vymezení skladebných částí ÚSES v takovém stavu, že již nelze nalézt a identifikovat nejen základní metodické principy tvorby ÚSES, ale jakékoliv logické a systémové principy vůbec. Typickým příkladem nesystémového pojetí ÚSES jsou dokumentace, ve kterých byl ÚSES vymezen na základě náhodného propojení prvků kostry ekologické stability (stávajících ekologicky cenných lokalit) bez ohledu na vzájemné vztahy a vazby. Pojem ÚSES (územní systém ekologické stability) by tak mnohde bylo možno nahradit spíše pojmem NMPES (neuspořádaná množina prvků ekologické stability).

Pro ochranu stávajících ekologicky cenných lokalit jsou určeny jiné legislativní nástroje než ÚSES, a to zvláště chráněná území a významné krajinné prvky. ÚSES má v oblasti ochrany přírody a krajiny za cíl především vytváření prostorové a funkční koncepce ploch nutných pro zachování a rozvoj biodiverzity a zajištění možnosti migrace bioty. Pokládáme tedy za nezbytně nutné, aby tento systém v souladu s metodikou vykazoval vlastnosti spojitého systému, tedy metodickými pravidly determinované funkční sítě biocenter a biokoridorů.

Je zřejmé, že udržovat v aktuální podobě formální, metodickou i logickou správnost vymezení ÚSES na území jednoho okresu v rámci části pracovního nápině jednoho zaměstnance referátu ŽP okresního úřadu je nadlidský výkon. Důvodem je jednak značné množství skladebných částí ÚSES nacházejících se v rámci daných správních území (např. jen v rámci okresu Žďár nad Sázavou je vymezeno 1044 biocenter a 2150 biokoridorů), jednak průběžné upravování aktuální podoby ÚSES v rámci územních plánů, komplexních pozemkových úprav, projektů výsadeb, navrhovaných opatření v rámci dokumentací a posudků EIA, změny vlastnických vztahů k pozemkům apod.

Předložený příspěvek se rámcově zabývá, jakým způsobem by v řešení této situace mohly být nápomocny nástroje objektivě orientovaného GIS.

Kde jsou hlavní problémy

Analýzou nesrovnalostí a problémových míst ÚSES se soustavně v rámci celého území ČR dosud nikdo nezabýval. Důvodem je především značné množství zpracovaných dokumentací ÚSES v rámci ČR a jejich omezená přístupnost. I přes tuto skutečnost však můžeme na základě vlastních poznatků získaných studiem celé řady dokumentací ÚSES rozčlenit nejčastěji se vyskytující nesrovnalosti v dokumentacích ÚSES do následujících základních typů:

- Nedodržení návazností skladebných částí ÚSES na administrativně správních hranicích (na hranicích okresů, na hranicích mezi jednotlivými katastry apod.)
- Nesrovnalosti podmíněné datem vzniku starších dokumentací místního ÚSES v době před schválením Územně technického podkladu NR a R ÚSES ČR (dále jen ÚTP NR+R ÚSES ČR)
- Nesoulad mezi schváleným územním plánem a schválenými komplexními pozemkovými úpravami v jednom správním území
- Zásadní věcné chyby nerespektující hlavní metodická pravidla tvorby ÚSES:
 - výrazné překročení maximální možné délky lokálních biokoridorů či jednotlivých úseků složených nadregionálních a regionálních biokoridorů, přestože aktuální stav využívání krajiny dodržení maximální možné délky umožňuje
 - zásadní změna typů stanovišť v rámci jednoho biokoridoru (např. přechod z podmáčených nivních poloh do hydricky normálních stanovišť svahů a hřbetů) – jde o výrazně kontrastní biokoridory (často propojující biocentra zcela odlišného charakteru), které netvoří aktuálně ani potenciálně významnou migrační trasu
 - zaústění biokoridoru reprezentujícího určitá stanoviště do biocentra nebo biokoridoru reprezentujícího stanoviště zásadně odlišná (např. biokoridor na hydricky normálních stanovištích hřbetů a svahů zaústěný do biocentra v nivě)
 - propojení biocenter reprezentujících obdobná stanoviště biokoridorem vedeným přes stanoviště podstatně odlišná (např. biocentra v podmáčených dnech údolí vodních toků propojená biokoridorem přes mezilehlý kopec)
 - nereprezentativní charakter biocentra v rámci větve určitého typu (např. biocentrum na převážně hydricky normálních stanovištích údolních svahů jako součást větve vedené v podmáčených polohách údolního dna)
 - nepřesná interpretace nadregionálních prvků ÚSES z ÚTP NR + R ÚSES – nejčastěji jde o nesprávné vedení biokoridoru v osově části nadregionálního biokoridoru jinými stanovišti, než která má biokoridor reprezentovat podle ÚTP
 - rozdílná interpretace regionálních prvků ÚSES z ÚTP NR + R ÚSES u jednotlivých zpracovatelů – u regionálních biokoridorů nebyly v ÚTP dosud upřesněny podmínky jejich vymezení (zejména jaká stanoviště mají reprezentovat biokoridory v říčních údolích), což v praxi vede k jejich různému pojetí v dokumentacích ÚSES sousedních území
- Formální chyby v rámci jedné dokumentace.

Návrh členění jednotné srovnávací báze ÚSES

Současné způsoby členění a typizování skladebných částí ÚSES jsou v jednotlivých dokumentacích ÚSES značně odlišné, navíc mnohde shodně nazývané kategorie skladebných prvků nejsou totožné se stejnými či obdobnými kategoriemi v dokumentaci jiné. Základní členění či typizace skladebných částí ÚSES se v současnosti provádí obvykle na základě kombinace vyjádření míry funkčnosti a způsobu vymezení či lokalizace. Vyjádření míry funkčnosti skladebných částí ÚSES bývá ovšem značně

ovlivněno subjektivním pohledem projektanta a není tudíž postaveno na jednotné srovnávací bázi. Způsoby vymezení bývají rovněž jednotlivými projektanty chápány velmi rozdílně - například jednoznačné vymezení je často uváděno pro prvky nad mapou měřítka 1 : 10 000, kde lze o jednoznačném vymezení jen těžko hovořit. Míra funkčnosti a způsob vymezení jsou navíc často navzájem chybně zaměňovány (tak např. biocentrum navržené uprostřed homogenní plochy orné půdy je uváděno jako směrně vymezené, zatímco biocentrum situované v části homogenního lesního porostu je uváděno jako jednoznačně vymezené). Zmiňované způsoby členění a typizování skladebných částí ÚSES se všemi jejich nedostatky pak často z dokumentací přebírají i digitálně zpracovaná data a nad nimi vznikající informační systémy.

Je zřejmé, že prvním nutným krokem k vytvoření informačního systému na základě objektově orientovaných GIS je provedení reklasifikace členění skladebných částí ÚSES na jednotné srovnávací bázi. Toto členění musí být jednoduché a jednoznačné (zdůrazněny musí být aspekty využitelné pro územně plánovací praxi).

Pro vytvoření jednotného klasifikačního systému skladebných částí ÚSES je nutno nejprve stanovit principy, na jejichž základě budou skladebné části ÚSES členěny. Jako primární pochopitelně zůstává členění skladebných částí ÚSES podle funkčního typu (biocentrum, biokoridor, osová část nadregionálního biokoridoru) a biogeografického významu (nadregionální, regionální, místní čili lokální). Dalším nejpodstatnějším údajem o každé skladebné části ÚSES pak je ze systémového hlediska informace o jednoznačnosti prostorového umístění dané skladebné části ÚSES v krajině. K tomu, abychom mohli určit jednoznačnost umístění skladebné části ÚSES v krajině, však potřebujeme znát mimo jiné její funkci v rámci systému, která je dána nejen funkčním typem skladebné části a jejím biogeografickým významem, ale také její funkční provázaností s navazujícími skladebnými částmi ÚSES. Ze systémového hlediska je totiž každá základní skladebná část ÚSES (biocentrum či biokoridor) součástí logického sledu typově příbuzných navazujících biocenter a biokoridorů reprezentujících určité typy stanovišť a na ně vázaných společenstev (např. lesní mezofilní společenstva hydricky normálních stanovišť). Tyto sledy vytvářejí ucelené větve ÚSES určité hierarchické úrovně (nadregionální, regionální či místní), a právě určení příslušnosti konkrétní skladebné části ÚSES ke konkrétní větvi (příp. k více větvím) ÚSES je nutnou podmínkou pro stanovení jednoznačnosti její prostorové lokalizace. S ohledem na potřebu stanovit základní prostorový regulativ pro budoucí upřesňování polohy a vymezení konkrétních skladebných částí ÚSES pak lze jednotlivé skladebné části ÚSES (prvky) rozřadit podle určitosti lokalizace do tří kategorií:

- prvek s jednoznačnou lokalizací (umístěním)
- prvek s doporučenou lokalizací (umístěním)
- prvek se směrnou lokalizací (umístěním)

Jednoznačnost lokalizace prvku ÚSES je obecně spjata s existencí alespoň jednoho z následujících faktorů:

- poloha prvku (nadregionálního či regionálního biocentra) jednoznačně vyplývá z ÚTP NR+R ÚSES ČR nebo ze zpřesňujících vymezení v navazujících dokumentacích ÚSES (např. územních plánů velkých územních celků),
- prvek byl již jednoznačně vymezen v komplexních pozemkových úpravách,

- prvek je ve své lokalizaci jednoznačně omezen přírodními podmínkami, jež má reprezentovat – speciálně platí pro biokoridory vedené v podmáčených dnech údolí, převážně přímo ve vazbě na vodní tok,
- konkrétní poloha prvku podmiňuje existenci celé větve ÚSES – speciálně platí pro lokální biocentra situovaná v místech s ekologicky velmi cennými společenstvy na podmáčených stanovištích, tvořící koncová biocentra pro větev ÚSES vedenou v podmáčených polohách a navrženou právě jen s ohledem na ekologický význam konkrétního koncového biocentra.

Jednoznačná lokalizace prvku ÚSES by pro další upřesňování jeho vymezení měla být (v případě zachování celé větve ÚSES, jejíž je prvek nezbytnou součástí) závazná. Zásadní změna polohy jednoznačně lokalizovaného prvku ÚSES by vedla k neúčelnému či dokonce zcela nesprávnému vymezení ÚSES.

Doporučeně lokalizované jsou prvky ÚSES tehdy, kdy pro jejich konkrétní umístění v krajině existují z pohledu tvorby ÚSES objektivní důvody, vyplývající z přírodních podmínek a stávajícího využití krajiny – např. umístění biocentra v prostoru ekologicky cenné lokality na stanovištích, odpovídajících celkovému charakteru příslušné větve ÚSES, trasování mezofilního biokoridoru v krátkých příkrých svazích údolí nejvhodnějších pro migraci bioty aj. Doporučená lokalizace prvku ÚSES není pro další upřesňování jeho polohy a vymezení závazná, nicméně směřuje k co nejúčelnější tvorbě ÚSES s ohledem na jeho funkčnost a nezfídka i s ohledem na potřebné náklady na jeho realizaci.

Směrně jsou lokalizovány prvky ÚSES tehdy, když je možno jejich umístění do značné míry přizpůsobit jiným zájmům v území bez narušení základních principů tvorby ÚSES (např. uvnitř relativně homogenních partií lesních celků). Konečné umístění směrně lokalizovaných prvků ÚSES pak může při zachování obecně platných zásad tvorby ÚSES doznat oproti předložené podobě výrazných změn.

Značně problémová je skutečnost, že v řadě případů dokumentace ÚSES obsahují závažná věcná a formální pochybení, která neumožňují provést prostý převod zde obsažených skladebných částí ÚSES podle uvedeného klasifikačního systému bez zachování nesprávného řešení ÚSES. V těchto případech je vhodné, aby reklasifikaci skladebných částí ÚSES předcházely úpravy ve vlastním návrhu ÚSES. K tomuto účelu by jako základní metodický nástroj mohl sloužit právě výše zmíněný princip vytváření ucelených větví ÚSES.

Závěr:

Provedení reklasifikace členění skladebných částí ÚSES na jednotné srovnávací bázi je základním krokem nezbytným pro aktualizaci a dopřesňování údajů ÚSES v rámci širších území. Je taktéž jedním ze základních kroků nezbytných pro tvorbu informačního systému. Členění skladebných částí ÚSES musí být jednoduché a jednoznačné (zdůrazněny musí být aspekty využitelné pro územně plánovací praxi).

*RNDr. Josef Glos, RNDr. Jiří Kocián, AGERIS. s.r.o., Jeřábkova 5, 602 00 Brno
Tel., fax.: +420 5 45241842-3, E-mail: josef.glos@ageris.cz, jiri.kocian@ageris.cz*